

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Jerzy Ciecieląg

**Salome, siostra Heroda Wielkiego -
jej życie i działalność**

Salome była jedyną siostrą Heroda Wielkiego¹, urodzoną w latach pięćdziesiątych I w. przed Chr., być może w roku 57 przed Chr., w którym to roku miała dziesiątą rocznicę śmierci królowej Aleksandry Salome (76–67 przed Chr.), żony hasmonejskiego władcy Judei, Aleksandra Janneusza (103–76 przed Chr.). Nie jest wykluczone, że ojciec Salome, idumejski wielmoża Antypater, nadał swojej córce imię właśnie po hasmonejskiej królowej, tym bardziej że swoją karierę zawdzięczał potomkom Machabeuszy. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można wykluczyć wcześniejszą datę urodzin (bowiem Salome była atrakcyjną kandydatką na żonę dla nabatejskiego ministra Syllajosa około 21/20 r. przed Chr., o czym niżej), jak również późniejszą zważywszy ucieczkę rodziny Heroda Wielkiego przed Partami w 41/40 r. przed Chr., kiedy to Salome była już być może matką².

¹ Józef Flawiusz, *Bellum Judaicum* I, VIII, 9, 181 (dalej *BJ*); *Antiquitates Judaicae* XIV, VII, 3, 121 (dalej *Ant.*). Jeśli *BJ* I, XIII, 7, 264 rzeczywiście czyta się τὰς ἀδελφάς, to jest to pomyłka (błąd Józefa lub błąd w pisaniu), bowiem Herod Wielki miał tylko jedną siostrę. Żydowskie imię „Salome” było bardzo powszechne i prawdopodobnie około 50% kobiet nosiło imię „Salome” lub „Mariamme” (por. T. Ilan, *Notes on the Distribution of Jewish Women's Names in Palestine in the Second Temple and Mishnaic Periods*, „Journal of Jewish Studies” 40 (1989), s. 192). Notujemy imię Salome m.in. w rodzinie Goliata w Jerychu (R. Hachlili, *The Goliath Family in Jericho: Funerary Inscriptions from the First – Century A.D. Jewish Monumental Tomb*, „Bulletin of the American Schools of Oriental Research” 235 [1979], nr 10), na talizmanie z Syrii (H. Seyrig, *Scripta Varia, Mélanges d'archaéologie et d'histoire*, Bibliothèque archaéologique et historique 125, Paris 1985, s. 793–797) i na epitafium w Rzymie (*Inscriptiones graecae urbis romae* 1323; por. G.H.R. Horsley, ed., *New Documents Illustrating Early Christianity*, vol. 4, North Ryde 1981–1989, s. 182, nr 99). Warto wspomnieć, że kiedyś Salome była przedstawiana wręcz jako potwór, co z pewnością jest wielką przesadą; zob. G.H. Macurdy, *Vassal – Queens and Some Other Contemporary Women in the Roman Empire*, *The John Hopkins University Studies in Archaeology* 22, Baltimore 1937, s. 69–77.

² W *Ant.* XIV, XIII, 7, 353–354 (por. *BJ* I, XIII, 7, 264) Józef wzmiankuje najważniejszych członków dworu Heroda w czasie ich drogi do Masady: „Zabrawszy więc swoich żołnierzy, posadził kobiety na

Jeśli nasze przypuszczenie co do daty narodzin jest słuszne, to nie wykluczone, że około 45/44 r. przed Chr. poślubiła swojego wuja Józefa, z którym miała być może nie znaną z imienia córkę, urodzoną rok lub dwa przed wydarzeniami 41/40 r. po Chr.³ Józef mógł sprawować rządy nad Idumęą od chwili wyniesienia swojego brata, Antypatra, a jeśli tak, to Salome mogła go poślubić jeszcze przed zniszczeniem Marisy. W każdym razie córka Antypatra pojawia się po raz pierwszy w narracji Józefa Flawiusza przy okazji ucieczki rodziny herodiańskiej do Masady. Dzięki działaniom Heroda rodzina i dwór przenieśli się na początku 38 r. przed Chr. do Samarii⁴. Nie jest wykluczone, że po objęciu faktycznej władzy przez Heroda Wielkiego w 37 r. przed Chr. mąż Salome został przeniesiony do Jerozolimy, a jego miejsce w Idumei zajął Kostobar. Z pewnością nie bez znaczenia była jego pozycja i doświadczenie, które wkrótce doprowadziło Józefa do stanowiska tymczasowego zarządcy całego królestwa. Ponadto stare centrum rodziny herodiańskiej, Marisa, pozostało prawdopodobnie w ruinie⁵. O samej Salome słyszymy ponownie dopiero około 35 r. przed Chr., kiedy ona i jej matka, Kypros, zostały znieważone przez Mariamne I, żonę Heroda Wielkiego, w czasie wydarzeń, które nastąpiły po zamordowaniu młodszego brata królowej. Salome i Kypros nie pozostały dłużne rywalce, oskarżając Mariamne o wysłanie swojego portretu do triumwira Marka Antoniusza, czym doprowadziły Heroda do furii⁶.

Po powrocie Heroda Wielkiego ze spotkania z Markiem Antoniuszem w 34 r. przed Chr., kiedy Mariamne I była strzeżona przez Józefa, Salome znalazła okazję, aby utwierdzić podejrzenia Heroda, że Józef uwiódł Mariamne. Co więcej, oskarżyła go nawet o spiskowanie z Aleksandrą, matką hasmonejskiej małżonki króla Judei⁷. W konsekwencji Józef został stracony, natomiast sama Mariamne uzyskała przebaczenie męża. Salome i jej matka nie dały jednak za wygraną, usilnie konty-

juczne zwierzęta, mianowicie matkę swoją [Kypros], siostrę [Salome], córkę Aleksandra [Mariamne], syna Arystobulowego, którą miał poślubić, jej matkę [Aleksandra], która była córką Hirkana, oraz najmłodszego brata swojego [Feroras], całą służbę i resztę ludzi, którzy byli z nim, i w tajemnicy przed wrogami wyruszył w drogę do Idumei" (tłum. Jan Radożycki). Wspomina również kobiety prowadzące nieletnie dzieci, przy czym Kypros nie miała już nieletnich dzieci, natomiast spośród dzieci Aleksandry Mariamne I miała około 13 lat, Arystobul około 12, a nie znana z imienia córka (późniejsza żona Ferorasa) około 10 lat. Tak więc Józef może sugerować, że Salome (mająca wówczas około 18 lat) była już matką. Wydaje się, że wśród uciekinierów musiały się znajdować jeszcze co najmniej trzy kobiety z dziećmi z najbliższej rodziny Heroda, które nie zostały wspomniane przez Józefa, a mianowicie: nie znana z imienia żona Fazaela, brata Heroda Wielkiego, Doris, żona przyszłego króla Judei oraz nie znana z imienia żona Józefa, również brata Heroda. Pierwszym z synów Heroda był Fazael II, który miał wtedy 7 lat, informacje o nim pojawiają się nieco później (*Ant.* XIV, 371; *BJ* I, 275). Antypater, syn Doris, mógł być mniej więcej w tym samym wieku. Natomiast jedno z dwojga dzieci Józefa było młodsze od synów Heroda.

³ N. Kokkinos, *The Herodian Dynasty. Origins, Role in Society and Eclipse*, Sheffield 1998, s. 178.

⁴ *Ant.* XIV, XIII, 7,353; XV, 1–4, 396–397, 400, 408, 413; *BJ* I, XIII, 7, 264; XV, 3–6, 292, 293–294, 302.

⁵ N. Kokkinos, op. cit., s. 178.

⁶ *BJ* I, XXII, 3, 438–439; por. *Ant.* XV, II, 6, 27, 29.

⁷ *BJ* I, XXII, 4, 441, 442; *Ant.* XV, III, 9, 80–81.

nując swoje wysiłki zmierzające do usunięcia znenawidzonej Mariamne i wysuwając przeciwko niej coraz to nowe oskarżenia, które osiągnęły swoje apogeum około 30 r. przed Chr., krótko przed wyjazdem Heroda na spotkanie z Oktavianem po jego zwycięstwie pod Akcjum. W chwili powrotu króla sytuacja na dworze wymknęła się już spod kontroli, bowiem Mariamne otwarcie wysmiewała się z niskiego urodzenia Salome, zaś siostra Heroda oskarżyła Hasmoneuszkę o próbę otrucia męża, w którą wplątała osobistego służącego Heroda⁸. W rezultacie, Mariamne I została stracona w 29/28 r. przed Chr.

Wkrótce po straceniu Józefa, pierwszego męża Salome, pod koniec 34 r. przed Chr., Herod zaaranżował jej ślub z Kostobarem⁹, jednym z najwyższej postawionych Idumejczyków, pochodzącym z rodu kapłanów idumejskiego boga Koze (lub Kozai)¹⁰. Kostobar pozostawał w służbie Heroda Wielkiego co najmniej od czasu oblężenia Jerozolimy w 38–37 r. przed Chr. Po jej zdobyciu w 37 r. przed Chr. został wyznaczony strażnikiem świętego miasta, a następnie, prawdopodobnie w 37/36 r. przed Chr. został namiestnikiem (ἄρχων) Idumei i Gazy (stanowisko to wakowało przypuszczalnie od chwili przeniesienia Józefa do Jerozolimy)¹¹.

Właściwie od chwili swego wyniesienia Kostobar dawał liczne dowody braku lojalności wobec Heroda. Mimo iż sprawował kontrolę nad bramami miejskimi, umożliwił ucieczkę synom Baby, a potem ukrywał ich w swoich idumejskich posiadłościach przez dwanaście lat (37–26 przed Chr.)¹². Synowie Baby należeli do najpoważniejszych przeciwników Heroda, posiadali znaczne wpływy wśród ludności, ponadto spokrewnieni byli z dynastią hasmonejską, zaliczali się też do grona zwolenników Antygonosa Matatiasza. Po ich zniknięciu Kostobar złożył przysięgę, że nic nie wie o ich ucieczce, Herod natomiast uznał ich za wyjętych spod prawa, wy-

⁸ *Ant.* XV, VII, 3–4, 213, 220, 223, 231.

⁹ *BJ I*, XXIV, 6, 486; por. *Ant.* XV, 254; por. M. Stern, *Social and Political Realignments in Herodian Judaea*, w: L.I. Levine, ed., *The Jerusalem Cathedral*, vol. 2, Detroit 1981–83, s. 43, z nieścisłościami dotyczącymi jego potomków.

¹⁰ *Ant.* XV, VII, 9, 253, 257; jako takie imię Kostobar nie pojawia się w innych miejscach, ale wydaje się, że jest odpowiednikiem Qos – gabar (קִיסְבָּר) lub Qos – bar (קִיסְבָּר), obydwie wersje są dobrze poświadczone (S.A. Cook, *The Religion of Ancient Palestine in the Light of Archaeology*, London 1930, s. 203–204, przyp. 5; D. Flusser, *Paganism in Palestine*, [w:] *Compendia rerum iudaicarum ad Novum Testamentum*, 1.2, S. Safrai and M. Stern, eds., *The Jewish People in the First Century*, Assen 1976, s. 1074; F. Israel, *Miscellanea Idumaea*, „Rivista biblica” 27 (1979), s. 177, 186, 189). Bez wątpliwości Józef sugeruje, że w czasach Kostobara kult Koze wciąż w Idumei funkcjonował.

¹¹ Znaczenie *Ant.* XV, VII, 9, 254 jest niejasne (na co zwróciła uwagę E.M. Smallwood, *The Jews under Roman Rule*, Leiden 1976, s. 63, przyp. 10): wskazuje, że Kostobar został jednocześnie namiestnikiem Idumei i mężem Salome wkrótce po objęciu przez Heroda Wielkiego tronu Judei w 37 r. przed Chr. Problem w tym, że pierwszy mąż Salome został zabity dopiero w 34 r. przed Chr. Co jeszcze bardziej niejasne, Józef (*Ant.* XV, VII, 9, 258) podaje, że Salome błagała Heroda, aby wybaczył Kostobarowi konzachty z Kleopatą, co nie mogło mieć miejsca przed egzekucją Józefa. Por. I. Ronen, *Formation of Jewish Nationalism among the Idumaeans*, [w:] A. Kasher, *Jews, Idumaeans, and Ancient Arabs*, Tübingen 1988, s. 214–220, który jednak nie omawia tych niejasności.

¹² N. Kokkinos, op. cit., s. 180.

znacząc przy okazji wysoką nagrodę za ich pojmanie¹³. Warto wspomnieć, że inskrypcje wskazują na idumejskie pochodzenie rodziny Baby i jej związki z Marisą¹⁴. Można też zwrócić uwagę na związek z mędrcom Babą ben Buta, znanym z tradycji talmudycznych, nad którego głową Herod umieścił wieniec z koleców jeża i wyłupił mu oczy (choć związek z rodziną naszego Baby jest w tym przypadku niejasny)¹⁵.

Kostobar również po nominacji na namiestnika w ok. 37/36 r. przed Chr. spiskował przeciwko Herodowi, tym razem przy poparciu królowej Egiptu, Kleopatry VII, której zaoferował swoje terytorium z zapewnieniem, że Idumejczycy są gotowi porzucić judaizm¹⁶. Datę tego wydarzenia można ustalić dzięki historii Rzymu. Kleopatra domagała się coraz to nowych ziem od Marka Antoniusza co najmniej od chwili ich małżeństwa zimą 37/36 r. przed Chr. i pod koniec 36 r. przed Chr. osiągnęła sukces, kiedy to jej dzieci otrzymały części Iturei, Nabatei, Fenicji, Palestyny, Krety, Cypru i Cyreny¹⁷. Jakiś rok później (ok. 35 r. przed Chr.) Kleopatra wzmogła presję na Antoniusza požądając nowych terytoriów należących do Heroda Wielkiego, jej starania nie odniosły jednak skutku, o czym donosił władca Judei w liście wysłanym z Laodycei do Jerozolimy, datowanym na 34 r. przed Chr. Herod informował, że w zaistniałej sytuacji egipska królowa dostała, niejako na otarcie łez, Coele – Syrię¹⁸. Józef Flawiusz przekazuje jednak, że Herod zmuszony był poczynić pewne koncesje na rzecz Kleopatry, która przybyła do Judei pod koniec 34 lub na

¹³ Ant. XV, VII, 10, 260–265; por. A. Schalit, *König Herodes: Der Mann und Sein Werk*, Berlin 1969, s. 142–143.

¹⁴ J.P. Peters and H. Thiersch, *Painted Tombs in the Necropolis of Marissa (Mareshah)*, London 1905, s. 45, nr 10–11 (Babas, brat Babaty); E.D. Oren and U. Rappaport, *The Necropolis of Maresha – Beth Govrin*, „Israel Exploration Journal” 34 (1984), s. 144, nr 8 (Babata) i przyp. 68 co do różnych odniesień; por. słynnego Babathę (P. Yadin).

¹⁵ b. B. Bat. 3b–4a; zob. I. Ronen, op. cit., s. 219–220, który odnosi się do hebrajskiej tezy Ben – Shaloma o zebraniu całego materiału odnoszącego się do Baby ben Buta.

¹⁶ Ant. XV, VII, 9, 255–257.

¹⁷ Kasjusz Dio, *Historia Romana* XLIX, 32; Plutarch, *Antonius* 36. Nie znamy niestety szczegółów dotyczących części palestyńskiej. E. Schürer (rev. and ed. by G. Vermes, F. Millar et al.), *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*, I, Edinburgh 1973, s. 298 (por. M. Stern, *The Reign of Herod and the Herodian Dynasty*, [w:] *Compendia rerum iudaicarum ad Novum Testamentum*, 1.1, S. Safrai and M. Stern, eds., *The Jewish People in the First Century*, op. cit., s. 232; E.M. Smallwood, op. cit., s. 61, przyp. 4), datuje te nadania na koniec 37 lub początek 36 r. przed Chr., najwyraźniej idąc w tym względzie za Plutarchem, który zdaje się sugerować, że miały one miejsce w momencie ślubu Kleopatry z Antoniuszem (zimą 37/36 r. przed Chr.). Jednakże Dio wyraźnie podaje koniec 36 r. przed Chr. (M. Stern, op. cit., s. 305–307), co wydaje się być w zgodzie z armeńską wersją Euzebiusza, która umiejscawia nadania w szesnastym roku panowania Kleopatry, tj. między październikiem 37 i październikiem 36 r. przed Chr. (por. R.K. Sherk, *Rome and the Greek East to the Death of Augustus*, Cambridge 1984, s. 110–111, nr 88).

¹⁸ Ant. XV, III, 8, 77–79; por. BJ I, XVIII, 4–5, 359–363, gdzie Józef łączy ze sobą (co często zdarza się w jego dziełach) wydarzenia od 36 do 33 r. przed Chr. A. Schalit, op. cit., s. 84, 387, nr 162, 163, słusznie zauważa względnie wczesną datę dla nadań dla Kleopatry i związków z Kostobarem, ale prawdopodobnie myli się co do egzekucji Kostobara w 28/27 r. przed Chr.

początku 33 r. przed Chr., aby zawrzeć z Herodem układ, na mocy którego król Judei dzierżawił od egipskiej królowej część swojego własnego terytorium!¹⁹ Wydaje się więc, że oferta Kostobara złożona Kleopatrze była wynikiem ekspansji terytorialnej, dominującej w okresie 36–35/34 przed Chr. w polityce władczyni ptolemejskiego Egiptu.

Nie można w tym miejscu pominąć faktu, że również Aleksandra spiskowała w tym czasie przeciwko Herodowi, mając przy tym poparcie Kleopatry²⁰. Nie jest w związku z tym wykluczone, że działania Kostobara i Aleksandry należy powiązać, choć temu pierwszemu przyświecał niewątpliwie znacznie szerszy cel, a mianowicie całkowite wyzwolenie się spod wpływów żydowskich²¹. Wspomniane powiązanie nabiera dodatkowego sensu, kiedy przyjrzymy się roli odgrywanej przez synów Baby i ich towarzyszy: Dositheusa, Lizymacha i Antypatra zwanego Gadias. Mniej więcej w tym czasie, ok. 34/33 r. przed Chr., Herod nie podjął żadnych drastycznych działań przeciwko Aleksandrze i Kostobarowi, prawdopodobnie z obawy przed Kleopatrami. Nie bez znaczenia był też fakt, iż nie wszystkie szczegóły sprawy Kostobara i innych zostały już wtedy rozwikłane²². Sytuacja zmieniła się jednak po zdobyciu Egiptu przez Oktawiana w 30 r. przed Chr. Wydaje się, że idumejska grupa spiskowców została wytępiona przez Heroda wkrótce po straceniu Aleksandry w 28/27 r. przed Chr.²³ Rzecz ciekawa, że najważniejszym dowodem, który doprowadził do upadku spisku, był oficjalny rozwód Salome z Kostobarem w 26 r. przed Chr. (przeciwny zresztą Prawu Mojżeszowemu) Najwyraźniej siostra Heroda dowiedziała się w tym czasie o szczegółach konspiracji swojego męża i, być może po jakiejś domowej sprzeczce postanowiła ostatecznie ukarać małżonka²⁴.

W ten sposób Salome została po raz drugi wdową, choć prawdopodobnie nie na długo, miała bowiem dopiero około 30 lat. Około 21/20 r. przed Chr. na dworze Heroda Wielkiego dwie oficjalne wizyty złożył Syllajos, wszechwładny minister nabatejskiego króla Obodasa²⁵. Ten niezwykle ambitny i przebiegły człowiek szukał

¹⁹ *Ant.* XV, IV, 2–4, 96, 106; V, 3, 132; por. *BJ* I, XVIII, 5, 362, zob. jednak przyp. 18 powyżej. *Ant.* XV, III, 9, 87 kończy się egzekucją Józefa, pierwszego męża Salome, pod koniec 34 lub na początku 33 r. przed Chr.; zwróćmy uwagę, że później, XV, IV, 1, 88–95, następuje opis kilkuletniej działalności Kleopatry zakończony nadaniem Antoniusza na rzecz egipskiej królowej w 36 r. przed Chr.; potem, XV, IV, 2, 96–103, jest mowa o następstwach (po 33 r. przed Chr.) uzyskania przez Kleopatrami części terytorium Heroda Wielkiego w 34 r. przed Chr.

²⁰ Wspomnieć należy o liście Aleksandry do Kleopatry w 36/35 r. przed Chr. (*Ant.* XV, II, 7, 32) i dwóch ok. 35 r. przed Chr. (*Ant.* XV, III, 2, 45–46; III, 5, 62–63, 65), które doprowadziły do spotkania Heroda z Antoniuszem w 34 r. przed Chr.

²¹ *Ant.* XV, VII, 9, 257.

²² Zob. przyp. 11 wyżej o niejasnym przekazie Józefa w *Ant.* XV, VII, 9, 258, dotyczącym przebaczenia Kostobarowi w kontekście wydarzeń sprzed 34 r. przed Chr.

²³ *Ant.* XV, VII, 8, 252.

²⁴ *Ant.* XV, VII, 10, 259–260.

²⁵ W czasie pobytu Heroda w Rzymie w 13/12 r. przed Chr. zbuntowała się ludność Trachonitis, spacyfikowana szybko przez dowódców królewskich. Jednak czterdziestu przywódców rewolty uciekło do Petry,

w Herodzie sojusznika dla swoich planów i podczas pobytu w Jerozolimie poprosił o rękę Salome. Warto wspomnieć, że było wiele przesłanek dla zawarcia owego sojuszu. Z pewnością pozyskanie przez Heroda nowych terytoriów na północy (Trachonitis, Batanea, Auranitis, Ulatha i Panias) w 24 i 20 r. przed Chr. musiało być kłopotliwe dla nabatejskiego króla. Nieudolność Obodasa spowodowała jednak, że to właśnie Syllajos przejął sprawę w swoje ręce i chciał wykorzystać Heroda do przejścia tronu nabatejskiego. Wydaje się, że zmiana panującego w Nabatei była też na rękę władcy Judei, o czym świadczy spora pożyczka, jakiej udzielił Herod Syllajosowi, a która miała wzmocnić pozycję ambitnego ministra w Petrze i ułatwić mu usunięcie Obodasa²⁶.

Zawiązany w ten sposób związek Syllajosa z rodziną herodiańską pozwalał przypuszczać, że Salome zostanie królową Nabatei. Nic więc dziwnego, że zależało jej na jak najszybszej akceptacji oferty nabatejskiego ministra, nie wykluczone zresztą, że podpisała nawet nielegalny kontrakt ślubny (o co ją później oskarżano)²⁷. Ostatecznie do ślubu nie doszło z powodów religijnych, Syllajos bowiem nie chciał

stolicy Nabatei. Syllajos przyjął ich, będąc w złych stosunkach z Herodem od czasów nieudanych planów małżeńskich, związanych z Salome (*Ant.* XVI, IX, 1, 275) – wynika stąd, że starania nabatejskiego ministra o rękę siostry króla Judei miały miejsce przed 13 r. przed Chr. Opierając się dodatkowo na faktie, że hasmonejska żona Ferorasa jeszcze wtedy żyła (*BJ* I, XXIV, 6, 487), możemy przypuszczać, że całe zdarzenie miało miejsce przed 20 r. przed Chr. Umiejscawiając wyprawę Syllajosa do Arabii w 26/25 r. przed Chr. (S. Jameson, *Chronology of the Campaigns of Aelius Gallus and C. Petronius*, „Journal of Roman Studies” 58 [1968], s. 71–84; E. Schürer, op. cit., I, s. 290, przyp. 8; por. D.C. Braund, *Four Notes on the Herods*, „Classical Quarterly” 33 [1983], s. 239–240), a podróż Heroda do Grecji w 22/21 r. przed Chr. (W. Otto, *Herodes*, Stuttgart 1913, s. 70; pogląd przeciwny M. Reinhold, *Marcus Agrippa*, Geneva and New York 1933, s. 84, przyp. 47; J.-M. Roddaz, *Marcus Agrippa*, Rome 1984, s. 451), w grę wchodzi tylko lata 24/23 i 21/20 przed Chr., przy czym bardziej prawdopodobna jest druga data. Przemawia za nią fakt, że pierwsze nadania terytoriów północnych dla Heroda, które zniweczyły misję Syllajosa w Jerozolimie, miały miejsce pod koniec 24 i w 20 r. przed Chr. Ponadto prośba Salome o pomoc w poślubieniu Syllajosa skierowana do cesarzowej Liwii (drogą listowną) zakłada, że oblubieńcy znali się nawzajem, co mogło mieć miejsce w czasie podróży rodziny herodiańskiej w 22/21 r. przed Chr. (por. Kasjusz Dio, *Historia Romana* LIV, 7, 2; Swetoniusz, *Tiberius* 6, 2). Tak więc Salome nie mogła pozostawać wdową przez zbyt długi okres po 26 r. przed Chr. Zwróćmy uwagę, że sprawa z Syllajosem została przedstawiona przez Józefa Flawiusza (*Ant.*, XVI, VII, 4–5, 206–219) wśród wydarzeń ok. 14/13 r. przed Chr. dotyczących Ferorasa.

²⁶ G.W. Bowersock, *Roman Arabia*, Cambridge, MA 1983, s. 50; A. Kasher, op. cit., s. 163; zwróćmy uwagę, że Kasher idzie za wynikami pracy G.W. Bowersocka, *A Report on Arabia Provincia*, „Journal of Roman Studies” 61 (1971), s. 219–242, ignorując całkowicie radykalne zmiany, które pojawiły się w cytowanej pracy z 1983 r. Niemniej jednak, Kasher położył szczególny nacisk na znaczący element pożyczki w historii, który został przeoczony przez Bowersocka. Co do tej pożyczki 60 (*Ant.* XVI, IX, 1, 279) lub 500 (*Ant.* XVI, X, 8, 343) talentów, zob. też *Ant.* XVI, IX, 1–4, 281–282, 291, 296; X, 8–9, 340, 348, 351, 353. Niestety, jedynym studium, poza wymienionymi, mówiącym m.in. o Syllajosie, które warto przytoczyć (choć zawiera wiele błędów), jest A. Negev, *The Nabataeans and the Provincia Arabia*, [w:] H. Temporini and W. Haase, eds., *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, 2.8, Berlin 1978, s. 520–686.

²⁷ *BJ* I, XXIV, 6, 487.

przejść na judaizm²⁸. Nie można jednak wykluczyć przypuszczenia, iż był to tylko pretekst użyty przez Heroda dla uniknięcia podejrzanego związku z niebezpiecznym człowiekiem, który mógł przynieść Judei więcej kłopotów niż korzyści (co zresztą później się stało). Wspomnijmy przy okazji o roli, jaką odegrał Syllajos w rzymskiej ekspedycji do Arabii w 26/25 r. przed Chr., za której niepowodzenie był obwiniany (pełnił rolę przewodnika)²⁹, choć wydaje się, że stał się po prostu kozłem ofiarnym. Mimo oporu Salome i jej prób szukania poparcia w Rzymie u cesarzowej Liwii, Herod nie zmienił swojej decyzji co do jej małżeństwa z Syllajosem³⁰.

Co więcej, Herod zmusił Salome do małżeństwa z Aleksasem, do czego przyczyniła się również Liwia, radząc przyjaciółce, aby nie sprzeciwiała się bratu. Tym bardziej, że król Judei poprzysiął Salome utratę jego życzliwości, jeśli nie poślubi Aleksasa. Salome nie miała wyjścia, a na jej decyzję niewątpliwym wpływ miała także cesarzowa, której rad z pewnością lepiej było słuchać³¹. Przy okazji, aby wzmocnić ten nowy związek, zawarty około 20 r. przed Chr., Herod wydał nieznaną nam z imienia córkę Salome za syna Aleksasa z jego pierwszego małżeństwa³². Córka owa urodziła się być może około 43 r. przed Chr., a z pewnością nie później niż w 34 r. przed Chr., kiedy to jej ojciec, Józef, zmarł. W chwili ślubu miała więc około 20 lat.

Rzecz ciekawa, że Józef Flawiusz wspomina męża Salome jako Kalleasa w *Antiquitates Judaicae* XVII, I, 1, 9, natomiast we wszystkich innych wzmiankach nazywa go Aleksasem. Niektórzy przypuszczają, że imię Kalleas odnosi się w rzeczywistości do syna Aleksasa, a męża córki Salome. W konsekwencji fragment *Ant. XVII, I, 1, 9* powinno się czytać ἐκ τοῦ ἀδερῶς ἀυτῆς Καλλέας παῖς, a nie ἐκ τοῦ

²⁸ *Ant. XVI, VII, 6, 220–225.*

²⁹ G.W. Bowersock, *Roman Arabia*, op. cit., s. 47, przekonująco dowodzi, że Strabon, będący naszym głównym źródłem, postrzegł Syllajosa jako kozła ofiarnego.

³⁰ Listy Salome do Liwii musiały zachować się w Rzymie, skoro Akme podrabiała je później w imieniu Antypatra, w celu oskarżenia Salome o próbę zabójstwa Heroda. Po początkowym sukcesie, który zwrócił chwilowo cesarza Augusta przeciwko Herodowi i po dwóch procesach w Rzymie (11/10 i 7 r. przed Chr.), Syllajos został stracony (Strabon, *Geographia* 16, 4, 24; *Ant. XVI, 352*; F. Jacoby, ed., *Die Fragmente der griechischen Historiker*, 17 vols., Berlin–Leiden 1923–1958, 90, F 136 [dalej *FGrH*]). M. Stern, op. cit., s. 247; idem, ed., *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, vol. 1, Jerusalem 1976, s. 257, datuje egzekucję Syllajosa na 4 r. przed Chr., podczas gdy G.W. Bowersock, op. cit., s. 53, na około 6 r. przed Chr., a A. Kasher, op. cit., s. 172, na 6 lub 5 r. przed Chr. Wydaje się jednak, że nabatejski minister został stracony pod koniec procesu, na którym Antypater był głównym oskarżycielem (*BJ I, 606, 633; Ant. XVII, IV, 3, 81*). Nie jest bez znaczenia fakt, że syn Heroda powrócił do Judei pod koniec 7 lub na początku 6 r. przed Chr., która to data jest zgodna z przybyciem P. Kwintyliusza Warusa do Jerozolimy (*Ant. XVII, V, 2, 89; BJ I, XXXI, 5, 617; terminus post quem* jest połowa 7 r. przed Chr., jeśli przebywał on jeszcze w Afryce w 8/7 r. przed Chr.; por. B.E. Thomasson, *Laterculi Praesidium I*, Gothenburg 1984, kol. 372, nr 8). Tak więc Syllajos musiał już nie żyć w 7 r. przed Chr.

³¹ *Ant. XVII, I, 1, 10; BJ I, XXVIII, 6, 566.*

³² *Ant. XVII, I, 1, 9; BJ I, XXVIII, 6, 566.* Informacja o tym ślubie została umieszczona przez Józefa blisko wzmianki o serii małżeństw w rodzinie herodiańskiej ok. 8/7 r. przed Chr., ale jest też swoistym spojrzaniem wstecz do momentu ślubu Salome z Aleksasem.

ἀνδρὸς αὐτῆς Καλλέα παῖς³³. Syn ów mógł więc być znany jako Aleksas Kalleas. Taką możliwość zdaje się potwierdzać potomek z tej samej linii, żyjący około pół wieku później, który nosił imię Aleksas Helkiasz, syn Aleksasa. Nie jest wykluczone, że był on synem właśnie Aleksasa Kalleasa, a więc wnukiem Aleksasa, męża Salome. Wydaje się jednak, że póki co problem ten jest nie do rozstrzygnięcia³⁴.

Rodzina Aleksasa urosła w siłę i znaczenie dzięki protekcji Heroda Wielkiego. Aleksas był jednym z najgorliwszych zwolenników Heroda, określanym także jako jeden z jego dworskich przyjaciół³⁵. Nie jest wykluczone, że małżeństwo z Salome przyniosło mu wakujące stanowisko namiestnika Idumei, które piastował wcześniej Kostobar. Nie znamy niestety pochodzenia Aleksasa³⁶. Można też przypuszczać, że Aleksas (niegdyś przyjaciel Marka Antoniusza) był obecny na Rodos w 30 r. przed Chr. (a więc w tym samym czasie, kiedy przebywał tam Herod), tłumacząc się ze swojej wrogości wobec zwycięskiego Oktawiana. Herod szukał bez powodzenia przebaczenia dla niego. Jednakże pamiętać trzeba, że Józef Flawiusz nie wspomina ani słowem o tożsamości owego Aleksasa, ani nie wyjaśnia szczególnego zainteresowania jego osobą ze strony króla Judei. Plutarch przekazuje, że dyskutowaną przez nas osobą był Aleksas Laodycejczyk, członek dworu Kleopatry, który został wysłany z Aleksandrii, aby odradził Herodowi opuszczenie Oktawiana³⁷. Fakt, iż Herod posiadał przyjacielskie kontakty na dworze Kleopatry, może być potwierdzony przez przypadek Mikołaja z Damaszku, którego władca Judei przyjął na służbę po upadku monarchii ptolemejskiej³⁸. Może jest więc rzeczą możliwą, że po egzekucji Aleksasa Laodycejczyka Herod został patronem pozostałych przy życiu

³³ N. Kokkinos, op. cit., s. 184.

³⁴ M. Stern, *Aspects of Jewish Society: The Priesthood and Other Classes*, [w:] *Compendia rerum iudaicarum ad Novum Testamentum*, 1.1, op. cit., s. 613, wierzy, że Aleksas Helkiasz nie może być uznany za syna Salome i Aleksasa z dwóch powodów. Po pierwsze, Józef Flawiusz nie wzmiankuje dzieci Salome z jej małżeństwa z Aleksasem (mimo iż miał wiele po temu okazji w swoich dziełach), po drugie zaś, siostra Heroda mogła dać Aleksasowi dziecko – jej czwarte – ale stałoby się to pod koniec trzydziestych lat jej życia, co – zdaniem Sterna – było fizycznie możliwe, ale bardzo mało prawdopodobne. W swojej innej pracy M. Stern, *Social and Political Realignments in Herodian Judaea*, op. cit., s. 49, przedstawia Helkiasza jako syna Aleksasa, ale nie Salome, przypuszczając, że jego matką była poprzednia żona Aleksasa, a co za tym idzie był on bratem człowieka, który poślubił nie znaną nam z imienia córkę Salome (identyczny pogląd reprezentuje B.-Z. Rosenfeld, *The „Boundary of Gezer” Inscriptions and the History of Gezer at the End of the Second Temple Period*, „Israel Exploration Journal” 38 (1988), s. 235–245). Jednakże hipoteza ta jest mało przekonująca, ponieważ Helkiasz byłby zbyt stary (urodził by się bowiem ok. 20 r. przed Chr.), aby podjąć działania, które przypisał mu Józef w 40 r. po Chr.

³⁵ *Ant.* XVII, I, 1, 7; *BJ I*, XXVIII, 6, 566.

³⁶ M. Stern, *Aspects of Jewish Society: The Priesthood and Other Classes*, op. cit., s. 612; idem, *Social and Political Realignments in Herodian Judaea*, op. cit., s. 48–49; M. Goodman, *The Ruling Class of Judaea*, Cambridge 1987, s. 42, nazywają rodzinę Aleksasa idumejską, nie podając jednak żadnych dowodów, potwierdzających to pochodzenie.

³⁷ *BJ I*, XX, 3, 393; *Ant.* XV, VI, 7, 197; Plutarch, *Antonius* 72, 3.

³⁸ Sofroniusz, *Narrat. mirac.* 54.

członków zaprzyjaźnionej rodziny, wśród których znalazł się inny Aleksas, sprowadzony do Judei przez swego protektora³⁹. To jednak tylko hipoteza.

Warto jeszcze w tym miejscu wspomnieć, że imię Helkiasz, będące odpowiednikiem hebrajskiego Hilkiah, jest poświadczane z wczesnego okresu dworu ptolemejskiego: mianowicie Kleopatra III miała dowódcę o imieniu Chelkias, który pochodził ze sławnej rodziny Oniadów⁴⁰. W każdym razie, w chwili małżeństwa z Salome rodzina Aleksasa przebywała w Palestynie od co najmniej stulecia. Zwróćmy przy tym uwagę na tzw. inskrypcje „graniczne z Gezer”, które wzmiankują Aleksasa (Aleksa w genetywie), Alkiosa (dla Helkiasza) i Archelaosa, którzy być może są członkami omawianej przez nas rodziny znanymi z dzieła Józefa. Być może posiadali oni nadane im posiadłości królewskie w pobliżu ziem odziedziczonych później przez Salome. Jest to jednak kolejna nie rozstrzygnięta teoria, której nie można całkowicie odrzucić⁴¹. Inna posiadłość, która powinna nas zainteresować, to tzw. „pałac Hilkiya”, w I w. po Chr. Khirbet el – Murak w Idumei. Jego ewentualny związek z rodziną Aleksasa pozostaje jednak niezwykle trudny do określenia⁴². W każdym razie Tosefta wspomina Aleksasa, człowieka możnego rodu, osiadłego w Lyddzie pod koniec I w. po Chr.: „kiedy Aleksas zmarł w Lod, mieszkańcy miasta przybyli, aby go wychwalać”⁴³.

Po powrocie z Rzymu synów Heroda i Mariamme I wczesną jesienią 16 r. przed Chr. pojawiły się napięcia między nimi i Salome. Nie jest wykluczone, że przyczyniły się do tego działania Heroda, który próbował polepszyć stosunki w rodzinie przez układy małżeńskie – jego synowie osiągnęli już bowiem odpowiedni do tego

³⁹ N. Kokkinos, op. cit., s. 185.

⁴⁰ M. Cassuto, *La corrispondenza tra nomi Ebraici e Greci nell'onomastica Giudaica*, „Giornale della Società Asiatica Italiana” 2 (1932), s. 214, nr 1; s. 222, nr 29; zanotujmy imię Hilkiaha, ministra króla Judy Ezechiasza (2 Kr 18, 18; por. Iz 22, 20); co do Chelkiasa, dowódcy Kleopatry III, zob. Strabon, *Hypomn.*, apud Józef Flawiusz, *Ant. XIII*, X, 4, 284–287; E. Gabba, *Inscrizioni greche e latine per lo studio della Bibbia*, Milan 1958, s. 36–38, nr 11.

⁴¹ B.–Z. Rosenfeld, op. cit., s. 235–245; zob. wątpliwości R. Reicha, *The „Boundary of Gezer” Inscriptions Again*, „Israel Exploration Journal” 40 (1990), s. 40–46 i J. Schwartz, *Once More on the „Boundary of Gezer” Inscriptions and the History of Gezer and Lydda at the End of the Second Temple Period*, „Israel Exploration Journal” 40 (1990), s. 47–57. Dziewięć inskrypcji wzmiankuje Alkiosa, jedna odnosi się do Aleksasa i jedna do Archelaosa. Jest możliwe, że Aleksas z Gezer jest tożsamy z Aleksasem, mężem Salome, w przypadku zaś Archelaosa mamy raczej do czynienia z odniesieniem do etnarchy Judei, niż do Juliusza Archelaosa, syna Helkiasza. Tak więc Alkios może być osobą spoza rodziny herodiańskiej, którego życie przypadło na czasy hasmonejskie. Zwróćmy jednak uwagę, że badania paleograficzne nie mogą być tu rozstrzygające, choć datowanie tych tekstów na okres przed Chr. wydaje się bardziej uzasadnione.

⁴² E. Damati, *The Palace of Hilkiya*, „Qadmoniot” 15 (1982), s. 117–121 (hebr.); zauważmy, że interesująca nas osoba jest nazywana Helkiaszem, synem Szymona, który przypomina nam Alkiosa, syna Szymona Gobara, znanego z ossuarium z Lyddy. Wydaje się jednak, że mamy do czynienia z dwoma zupełnie innymi osobami.

⁴³ *t. Hag.* 2, 13; zob. J. Gereboff, *Rabbi Tarfon: The Tradition, the Man, and Early Rabbinic Judaism*, Missoula, MT 1979, s. 65; A. Oppenheimer, B. Isaac and M. Lecker, *Jewish Lydda in the Roman Era*, „Hebrew Union College Annual” 59 (1988), s. 119; por. *b. Qid.* 66b; *y. Ter.* 8, 45b, 36; *t. Miq.* 1, 17.

wiek⁴⁴. Arystobul poślubił drugą córkę Salome, Berenikę⁴⁵. Jednakże wkrótce stosunki Salome i Ferorasa (brata jej i Heroda) z młodymi książętami popsuly się, co zapowiadało nowe kłopoty⁴⁶. Pierwsza poważna waśń na dworze królewskim pojawiła się po powrocie Heroda Wielkiego z Pontu w 14 r. przed Chr., kiedy to Salome ostrzegła brata, że czyha na niego poważne niebezpieczeństwo ze strony rodzonych synów⁴⁷.

Skutek był taki, że król Judei po koniec 14 r. przed Chr. przywołał z odosobnienia swojego najstarszego syna, Antypatra, który palał do swoich braci równie wielką nienawiścią, co Salome i Feroras⁴⁸. Siostra Heroda przetrzuciła dodatkowo swój gniew na Głafirę, żonę Aleksandra, chępiącą się swoim wspaniałym pochodzeniem i wypominającą Salome niskie urodzenie. Jej irytację wzmagal zięć Arystobul, zarzucający swej żonie (córcie Salome) niskie pochodzenie. W odpowiedzi siostra Heroda zabroniła córce okazywania jakichkolwiek małżeńskich względów mężowi, a ponadto o wszystkim donosiła swojemu królewskiemu bratu⁴⁹.

Nieco później (ok. początku 13 r. przed Chr.) Salome pokłóciła się ze swoim bratem Ferorasem, ponieważ ich intrygi miały najwyraźniej inne cele. Mimo wspólnej wrogości do synów Heroda i Mariamme I Feroras wspomagał Antypatra w jego spiskach przeciwko ojcu. W jakimś stopniu Salome została wplątana przez Ferorasa w jego oskarżenia dotyczące rzekomego uczucia Heroda do żony Aleksandra, Głafiry⁵⁰. Salome tłumaczyła to faktem, że straciła łaskę swego brata, ponieważ wciąż usiłowała namówić go do małżeństwa z Kypros, której odmawiał od ok. 14 r. przed Chr. Herod przestał teraz dowierzać Salome, ulegając w tej mierze naciskom swoich żon, których stosunki z siostrą króla stale się zmieniały, choć nietrudno się domyślić, że nie były najlepsze⁵¹. Prawdziwy ból Herodowi sprawiły jednak wcześniejsze kontakty Salome z Syllajosem, przy czym Feroras nie omieszkiał przypomnieć bratu, że ich siostra podpisała nawet potajemnie kontrakt ślubny z nabatejskim ministrem. Ostatecznie Herod wybaczył Salome, mimo oskarżeń Aleksandra w ksiązkach, które napisał przeciwko Ferorasowi i Salome, kiedy został uwięziony na początku 13 r. przed Chr., że Salome zmusiła go do niemoralnego związku⁵².

⁴⁴ *Ant. XVI*, I, 2, 8.

⁴⁵ N. Kokkinos, op. cit., s. 186.

⁴⁶ *Ant. XV*, III, 5–7, 66–72. W *BJ I*, XXIV, 2, 473, czytamy: „Herod rozjątrzony tymi doniesieniami tym więcej darzył uczuciem Antypatra, im bardziej tracił z dnia na dzień serce dla młodzieńców. Równocześnie odwracali się od nich także dworzanie, jedni z własnej woli, drudzy na rozkaz, jak to uczynili: jeden z najbardziej szanowanych „przyjaciół” Ptolemeusz oraz bracia króla i cała jego rodzina” (tłum. J. Radożycki). Pamiętać jednak trzeba, że w ok. 15/14 r. po Chr. jeszcze tylko Feroras żył, w związku z czym wzmiankowani „bracia” muszą oznaczać „brata i siostrę”, a więc Ferorasa i Salome.

⁴⁷ *Ant. XV*, III, 7–8, 73–77.

⁴⁸ *BJ I*, XXIV, 2, 475; por. 483.

⁴⁹ *BJ I*, XXIV, 2–3, 476–479; por. *Ant. XVI*, VII, 2–3, 193, 201–205.

⁵⁰ *Ant. XVI*, VII, 3–5, 206, 213–214.

⁵¹ *Ant. XV*, VII, 4, 219.

⁵² *BJ I*, XXIV, 6, 487; XXXV, 1, 498; *Ant. XVI*, VIII, 5, 256.

W drugim okresie waśni na dworze Heroda ok. 10/9 r. przed Chr. Arystobul przesłał Salome ostrzeżenie, że król zamierza ją zabić, opierając się na starym oskarżeniu, że utrzymywała związki z Syllajosem. Temat stał się ponownie aktualny z powodu tymczasowego sukcesu Nabatejczyków w Rzymie, którzy próbowali zniszczyć dotychczasowy wizerunek Heroda w stolicy imperium. Rzecz ciekawa, że Salome natychmiast powtórzyła bratu słowa syna, co spowodowało aresztowanie Aleksandra⁵³. Nieco później, ok. 9/8 r. przed Chr., Salome i Feroras uczestniczyli w procesie synów Heroda w Berytos⁵⁴, a następnie zostali oskarżeni w Cezarei przez starego żołnierza herodiańskiego Tirona o doprowadzenie do zguby młodych książąt⁵⁵. Po straceniu Aleksandra i Arystobula ok. 8 r. przed Chr. Antypater przesłał Salome cenne dary w podziękę za trzymanie jego strony, z pewnością jednak siostra króla Judei nie dała się zwieść tym uprzejmościom, była bowiem zbyt wytrawnym graczem, z którym Antypater nie mógł się nawet równać⁵⁶.

Arystobul pozostawił pięcioro dzieci, które urodziła Berenika, druga córka Salome⁵⁷, były to: Herodiada, Mariamme IV, Agryppa I, Herod z Chalkis i Arystobul II. Ojcem Bereniki był Kostobar⁵⁸, tak więc urodziła się między 33 i 26 r. przed Chr. Ponieważ wyszła za mąż w 16/15 r. przed Chr., musiała się urodzić nie później niż w 29 r. przed Chr., a ponadto data nieco wcześniejsza (początek lat trzydziestych I w. przed Chr.), dobrze pasuje do wieku jej najważniejszej chyba przyjaciółki w Rzymie, Antonii Młodszej (córką Marka Antoniusza), która urodziła się w 36 r. przed Chr.⁵⁹ W wyniku wielokrotnych związków małżeńskich zaaranżowanych przez Heroda Wielkiego ok. 8/7 r. przed Chr., Berenika została oddana Teudionowi, który był bratem Doris, pierwszej żony Heroda i matki Antypatra. Małżeństwo to było zgodne z życzeniami Antypatra, który wierzył, że w ten sposób zjedna sobie wroga mu Salome, ponieważ Teudion był jego wujem, bratem matki⁶⁰. Józef Fla-

⁵³ BJ I, XXVII, 1, 534–535; *Ant.* XVI, X, 5, 322–323.

⁵⁴ BJ I, XXVII, 2, 538; brak informacji w *Ant.*

⁵⁵ BJ I, XXVII, 4, 545.

⁵⁶ *Ant.* XVII, I, 1, 7.

⁵⁷ BJ I, XXVIII, 1, 552; *Ant.* XVII, I, 2, 12. Warto zauważyć, że imieniem wybranym dla córki przez Idumejczyka Kostobara było imię hellenistycznej patronki Marisy, gdzie odkryto inskrypcję Bereniki, matki Ptolemeusza IV Filopatora (F.J. Bliss and R.A.S. Macalister, *Excavations in Palestine during the Years 1898–1900*, London 1902, s. 70); imię jest znane również z grobu 4 (J.P. Peters and H. Thiersch, *Painted Tombs in the Necropolis of Marissa (Mareshah)*, London 1905, nr 53).

⁵⁸ *Ant.* XVIII, V, 7, 133. Tekst tego fragmentu, przedstawiony w różnych wydaniach dzieł Józefa Flawiusza, jest problematyczny. Niese w swojej edycji Józefa (Berlin 1887–1892) podejrzewa lukę w tekście (por. N. Kokkinos, *Which Salome Did Aristobulus Marry?*, „*Palestine Exploration Quarterly*” 118 [1986], s. 41). Przekład Loeba jeszcze pogłębia niejasności, w związku z czym uczeni próbowali przedstawiać własne rekonstrukcje oryginalnego tekstu greckiego (por. np. N. Kokkinos, *The Herodian Dynasty*, op. cit., s. 188, przyp. 52), trudno jednak na obecnym etapie rozstrzygnąć problem w sposób zadowalający.

⁵⁹ *Corpus inscriptionum latinarum* VI, 2028; zob. N. Kokkinos, *Antonia Augusta: Portrait of a Great Roman Lady*, London 1992.

⁶⁰ BJ I, XXVIII, 1, 553; *Ant.* XVII, I, 1, 9.

wiuz wskazuje na podobieństwo zachowania Salome, która w ogóle nie wtrącała się do aranżowanych małżeństw, aby zapewnić sobie korzyść, do okazji, kiedy nie posłubiła Syllajosa mimo wstawienictwa samej cesarzowej Liwii⁶¹.

W czasie wydarzeń ok. 7/6 r. przed Chr. Salome donosiła Herodowi o podejrzanych kontaktach, które były elementem paktu między Antypatrem i Ferorasem. To również dzięki niej król dowiedział się o istnieniu grupy kobiet w domu Ferorasa, które konspirowały przeciwko niemu i o ich związku z faryzeuszami. Jednakże Antypater dowiedział się o działaniach ciotki i z pomocą rzymskich przyjaciół opuścił Judeę, udając się do Rzymu i zabierając ze sobą testament Heroda, w którym został wymieniony jako główny następca tronu⁶². Na procesie w Jerozolimie ok. 6 r. przed Chr., na którym obecna była Salome, ujawniono, że Antypater spiskował w przeszłości przeciwko niej przy pomocy listów fałszowanych przez Akme, żydowską służącą Liwii⁶³. Kiedy Herod po raz kolejny zmienił testament, wyłączając z niego Antypatra, Salome otrzymała w nim wspaniałe dary, a w kodycyłach do tegoż testamentu (tradycyjnie mówi się o szóstym testamencie Heroda), król Judei nadał jej również Jamnię, Azotus i Fazaelis obok 500 000 sztuk bitego srebra⁶⁴.

Na fali spóźnionej przemocy Salome i Aleksas zostali wezwani przez umierającego Heroda do zabicia wszystkich ludzi, których uwięził na hipodromie w Jerychu, którego to rozkazu nie wykonano z powodu rychło spodziewanej śmierci króla. Wkrótce po jego śmierci wiosną 4 r. przed Chr. Salome i Aleksas puścili więźniów wolno i odczytali list Heroda do wojsk królewskich⁶⁵. Następnie Salome wraz z całą rodziną udała się do Rzymu, gdzie miały rozstrzygnąć się losy następstwa tronu⁶⁶.

⁶¹ *BJ I*, 566. Poza małżeństwem Salome z Aleksasem i równoczesnym ślubem jej nieznaney nam z imienia córki z synem Aleksasa ok. 20 r. przed Chr., Józef umieścił pośród związków małżeńskich w ok. 8/7 r. przed Chr. także małżeństwo syna Salome, Antypatra III, które miało miejsce krótko po 13 r. przed Chr.

⁶² *Ant. XVII*, II, 4, 36–40, 44; *BJ I*, XXIX, 1–2, 569–571, 573.

⁶³ *BJ I*, XXXII, 6–7, 641–646; *Ant. XVII*, V, 3, 93; 7, 137–142.

⁶⁴ *BJ I*, 646; *Ant. XVII*, VI, 1, 147; VIII, 1, 189. W tych czasach – podobnie jak w okresie hellenistycznym – toparchia Jamnii obejmowała miasto Azotus. Zwróćmy uwagę na *Ant. XVIII*, II, 2, 31 (por. *BJ II*, IX, 1, 167), gdzie Azotus został pominięty: Ἰαμνεῖαν καὶ τὴν τοπαρχίαν πᾶσαν ... . Okręgi Ekronu i Gezer prawdopodobnie nadal były częścią toparchii – przeciwny pogląd B. – Z. Rosenfeld, op. cit., s. 244 (według niego miały być częścią Lyddy) i J. Schwartz, op. cit., s. 53–57 (część Emmaus). Nie jest wykluczone, że przy okazji otrzymujemy wzmocnienie identyfikacji Aleksasa (pozostawiając na boku Alkiosa) z inskrypcji z Gezer. Wynikałoby z tego, że cała toparchia należała do Salome, a Aleksas był jej mężem. O bitym srebro Heroda zob. S. Skowronek, *Moneta w kulturze starożytnego judaizmu. Spór o mennictwo Heroda Wielkiego*, Kraków 1994, s. 39–40.

⁶⁵ *BJ I*, XXXIII, 6–7, 660, 666; *Ant. XVII*, VI, 5, 175–179; VIII, 2, 193–194; częściowe prace wykopaliskowe na hipodromie w Jerychu (Tell es – Samarat) prowadził E. Netzer, *The Hippodrome Built by Herod at Jericho*, „Qadmoniot” 51–52 (1980), s. 104–107 (hebr.).

⁶⁶ *BJ II*, II, 1–3, 15, 20; *Ant. XVII*, IX, 3–4, 220, 224. Do członków rodziny Salome musieli się zaliczać: jej mąż Aleksas, córki (nieznana z imienia i Berenika), zięć (Aleksas II, drugi – Teudion, prawdopodobnie już nie żył), syn Antypater III i synowa Kypros II, jej wnukowie (Aleksas III Helkiasz, Agryppa I,

Salome pojechała do Rzymu z poparciem dla Archelaosa, tak naprawdę jednak chciała wprowadzenia w Judei bezpośrednich rządów rzymskich, a gdyby nie było to możliwe, jako władcę widziała Antypasa, którego traktowała jako mniejsze zło. Los Antypasa był jej w gruncie rzeczy całkowicie obojętny. Jej podstawowym celem było nie dopuszczenie do tronu Archelaosa i oskarżenie go o nielegalne działania w Jerozolimie⁶⁷.

Nasuwa się jednak pytanie, czy najlepszym sposobem realizacji celów Salome i jej krewnych było popieranie Antypasa. Z pewnością, będąc urażonym z powodu odebrania mu następstwa tronu (zapisanego w piątym testamencie Heroda Wielkiego), mógł być posłusznym narzędziem w rękach Salome⁶⁸, tym bardziej że ciągle go przekonywano, iż piąty testament jego ojca ma większą wartość niż kodycyle⁶⁹ (zwane tradycyjnie przeze mnie dla jasności sytuacji szóstym testamentem). Antypas zdawał sobie przy tym sprawę, że siostra Heroda miała duże wpływy w Rzymie, przyjaźniąc się z samą cesarzową Liwią⁷⁰.

Zauważmy przy tym, że w pierwszym procesie przed cesarzem Augustem (który miał zatwierdzić ostatnią wolę króla Judei) stanął nie retor Ireneusz, popierający Antypasa, ale Antypater, syn Salome⁷¹. Być może miał on w rzeczywistości pomóc matce w jej planach wprowadzenia rządów rzymskich w Judei. W czasie procesu⁷² koronnym argumentem Antypatera były działania Archelaosa po śmierci Heroda oraz jego dwa ostatnie testamenty. Cesarz miał zostać przekonany o całkowitej niekompetencji Archelaosa, co wykluczało go jako kandydata do tronu, oraz o nieważności ostatniego testamentu. Antypater dwukrotnie wspominał o rzezi 3000 Żydów⁷³ i nie jest wykluczone, że uczynił to z inspiracji Salome. Wydaje się, że również pod jej wpływem wspominał o wesołych zabawach Archelaosa w czasie żałoby po Herodzie⁷⁴. Tak więc w pierwszym procesie istotną rolę odegrała Salome, której knowania o mały włos nie doprowadziły do realizacji jej celów, kiedy to August zaczął się wahać, czy przekazać Archelaosowi całe królestwo, czy też może podzielić kraj między wszystkich krewnych Heroda Wielkiego⁷⁵.

Herod z Chalkis i Arystobul II – Kostobar II i Saul jeszcze się nie narodzili) i wnuczki (Herodiada, Mariamme IV i Kypros IV).

⁶⁷ *Ant. XVII, IX, 3, 220; BJ II, II, 1, 15.*

⁶⁸ W. Otto, *op. cit.*, kol. 176, również sądzi, że Salome, chcąc zrealizować swoje własne cele, zyczyła sobie wzajemnej walki między Archelaosem i Antypasem.

⁶⁹ *Ant. XVII, IX, 4, 224; BJ II, II, 3, 20.*

⁷⁰ *Ant. XVII, I, 1, 10; V, 7, 134–141; XVIII, II, 2, 31; BJ I, XXVIII, 6, 556; XXXII, 6, 641–643; II, IX, 1, 167.*

⁷¹ *Ant. XVII, IX, 4, 226, por. 5, 230; BJ II, II, 3, 31, por. 4, 26.*

⁷² *Ant. XVII, IX, 5–6, 230–240; BJ II, II, 5–6, 26–33.*

⁷³ *Ant. XVII, IX, 5, 237–239; BJ II, II, 5, 30–32.*

⁷⁴ *Ant. XVII, IX, 5, 234; BJ II, II, 5, 29.*

⁷⁵ *Ant. XVII, IX, 7, 249; BJ II, II, 7, 38.*

Po stłumieniu powstania żydowskiego w Palestynie legat Syrii P. Kwintyliusz Warus wysłał do Rzymu delegację 50 Żydów, aby prosiła cesarza o nadanie autonomii narodowi żydowskiemu oraz o związanie kraju z prowincją Syrią. Według Mikołaja z Damaszku, delegacja dała jednak do zrozumienia, że jest skłonna zaakceptować rządy Antypasa, jeżeli wprowadzenie bezpośrednich rządów rzymskich nie będzie możliwe⁷⁶. Zwróćmy uwagę, że identyczny pogląd prezentowała Salome. Nie jest więc wykluczone, że utrzymywała ona z delegacją potajemne kontakty, co nie oznacza jednak, że w pełni zgadzała się z negatywną oceną rządów brata, przedstawioną cesarzowi przez delegację⁷⁷. Jest wreszcie rzeczą zastanawiającą, że w posłuchaniu przed Augustem w świątyni Apollina nie brał udziału Antypas. Być może Salome odradziła mu to, będąc poinformowaną przez Liwię, że August faworyzuje Archelaosa. A może siostra Heroda uznała, że nie potrzebuje już Antypasa, mając za sobą liczną delegację żydowską podzielającą jej poglądy i udaremniła jego udział w posłuchaniu?⁷⁸ W każdym razie, analizując działania Salome, można dojść do wniosku, że to właśnie z powodu jej intryg Antypas w dużym stopniu przegrał proces. Okazał się narzędziem w jej rękach, a jego zadaniem było zneutralizowanie Archelaosa. Miał zostać królem tylko wtedy, kiedy nie udałyby się plany wprowadzenia w Judei bezpośrednich rządów rzymskich i nadania Żydom autonomii.

Po uzyskaniu przez Archelaosa tytułu etnarchy Judei wielu krewnych Salome chciało uniknąć powrotu do Jerozolimy, zdając sobie sprawę z jego brutalności i mściwości. Tym bardziej że Archelaos miał już na sumieniu śmierć 3000 Żydów, zabitych przez żołnierzy w czasie zamieszek w Jerozolimie w Święto Paschy 4 r. przed Chr., a więc jeszcze przed podróżą do Rzymu⁷⁹. Po objęciu władzy etnarcha nie zapomniał odplacić się tym, którzy stanęli na jego drodze⁸⁰. Berenika z dziećmi (na pewno z Agryppą I) pozostała w Rzymie. Strabon podaje, że cesarz August odnosił się do niej z wielką czcią⁸¹. Według Józefa, Berenika zmarła w Rzymie pod

⁷⁶ *FGrH* 11a, 424 (90 frag. 136.9).

⁷⁷ H. W. Hoehner, *Herod Antipas*, Grand Rapids 1980, s. 27.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 27.

⁷⁹ *BJ* II, I, 3, 13; II, 5, 30, 32; VI, 2, 89; *Ant.* XVII, IX, 3–5, 218, 237, 239; XI, 2, 313; por. E. Paltiel, *War in Judaea: After Herod's Death*, „*Revue Belge de Philologie et d'Histoire*” 59 (1981), s. 126–127.

⁸⁰ *BJ* II, VII, 3, 111; por. *Ant.* XVII, XIII, 1–2, 339, 342. Zauważmy ciekawą zbieżność między postępowaniem Archelaosa a człowiekiem szlacheckiego rodu w przypowieści Jezusa (Łk 19, 11–27; por. Mt 25, 14–30; Mk 13, 34), który udał się do dalekiego kraju, aby tam uzyskać dla siebie godność królewską, kiedy jednak powrócił po jej otrzymaniu, kazał zabić tych swoich służących, którzy nie chcieli, żeby nad nimi panował (E. Schürer, op. cit., vol. I, s. 333, przyp. 10; J. Jeremias, *The Parables of Jesus*, London 1972, s. 58–63).

⁸¹ Strabon, *Geographia* XVI, 246. Jeden z papirusów (fragment tzw. *Acts of Pagan Martyrs*) zawiera oskarżenie wysunięte przeciwko cesarzowi Klaudiuszowi, że był on porzuconym synem Żydówki Salome (P. Cairo 10448; V.A. Tcherikover, A. Fuks and M. Stern, eds, *Corpus papyrorum iudaicarum*, vol. 2, Cambridge 1957–1964, s. 80–81, nr 156d, kol. 3, 1, 11; E.M. Smallwood, *Documents Illustrating the Principates of Gaius, Claudius and Nero*, Cambridge 1967, nr 436; B.W. Jones and R.D. Milns, *The Use of Documentary Evidence in the Study of Roman Imperial History*, Sydney 1984, nr 93; D.C. Braund, *Augustus to Nero: A Sourcebook on Roman History 31 BC–AD 68*, London and Sydney 1985, nr 575).

koniec lat dwudziestych I w. po Chr. Salome pozostała być może w stolicy cesarstwa przez jakiś czas, była tam zresztą dobrze znana. Warto wspomnieć jako ciekawostkę, iż Galen podaje, że nazwano jej imieniem nawet jakieś lekarstwo⁸². W końcu jednak opuściła Rzym w towarzystwie Antypatra III i jego rodziny i prawdopodobnie zamieszkała w pałacu w Askalonie, który znajdował się teraz w jej posiadaniu.

Poza zapisami Heroda – Jamnią, Azotus i Fazaelis oraz 500 000 sztuk bitego srebra – cesarz August nadał jej królewski pałac w Askalonie razem z dochodami w wysokości sześćdziesięciu talentów. Jej posiadłości znajdowały się według wszelkiego prawdopodobieństwa pod jurysdykcją Archelaosa⁸³, z wyjątkiem pałacu w Askalonie. Po wygnaniu Archelaosa w 6 r. po Chr. Salome otrzymała od Augusta dodatkowo Archelaidę, wspaniałą wioskę w dolinie Jordanu, zbudowaną przez Archelaosa, wraz z plantacjami daktyli⁸⁴.

Salome zmarła około 10 r. po Chr., w wieku około 67 lat, kiedy prefektem Judei był Marek Ambibulus. Swoje posiadłości zapisała cesarzowej Liwii⁸⁵, administrowane były przez cesarskich prokuratorów, wśród których najbardziej znany był C. Herennius Capito, urzędujący w Jamnii. Po śmierci Liwii w 29 r. po Chr. dawne posiadłości Salome odziedziczył cesarz Tyberiusz, a po nim jego następca Kaligula, o czym dowiadujemy się z inskrypcji Kapitona z Teate Marrucinorum (Chieti)⁸⁶.

Pomijając samą kwestię, czy Klaudiusz był synem Salome, co jest zupełnie nieprawdopodobne, warto zauważyć, że papirus mówi raczej o córce Salome, Berenice (N. Kokkinos, *Which Salome Did Aristobulus Marry?*, op. cit., s. 41), ponieważ Klaudiusz urodził się tylko kilka miesięcy po urodzeniu przez Berenikę Agryppy I, a matka przyszłego cesarza, Antonia Młodsza, była bliską przyjaciółką żydowskiej księżniczki; obie panie więc wspólnie oglądały dorastanie swoich synów (N. Kokkinos, *Antonia Augusta*, op. cit., s. 194, przyp. 84).

⁸² Galen, *De Comp. Med. per Gen.* 11, 7; M. Stern, ed., *Greek and Latin Authors*, op. cit., 2, s. 324, nr 387.

⁸³ *BJ* II, VI, 3, 98; *Ant.* XVII, XI, 5, 321. Ponieważ ówkoś mogło również oznaczać „majątek, posiadłość”, „rodzinę” lub „rezydencję” trudno określić, czy informacja odnosi się do toparchii Salome, czy do jej pałacu w Askalonie, czy też do obydwu miejsc. Wydaje się jednak, że chodzi o toparchię, wchodzącą w skład Judei, podległej Archelaosowi. Askalon natomiast znalazł się pod kontrolą cesarską.

⁸⁴ *Ant.* XVIII, II, 2, 31; por. Pliniusz Starszy, *Historia naturalis* 13, 44; zob. W. Otto, op. cit., s. 25; M. Avi-Yonah, *The Holy Land from the Persian to the Arab Conquests (536 B.C. to A.D. 640): A Historical Geography*, Grand Rapids 1977, s. 104; E. Paltiel, op. cit., s. 134, przyp. 121, sądzi, że Salome mogła uzyskać Archelaidę przez kupno, kiedy P. Sulpicjusz Kwiryniusz, legat Syrii, zlikwidował posiadłość w 6 r. po Chr.

⁸⁵ *BJ* II, IX, 1, 167, podaje datę po 6 r. po Chr., a przed 14 r. po Chr.; *Ant.* XVIII, II, 2, 31, podaje datę po 9 r. po Chr., a przed 12 r. po Chr.

⁸⁶ *Ant.* XVIII, VI, 3, 158; por. Filon z Aleksandrii, *Legatio ad Gaium* 199; E.M. Smallwood, *Philonis Alexandrini Legatio ad Gaium*, Leiden 1970, s. 260–261; D.J. Crawford, *Imperial Estates*, w: M.I. Finley, ed., *Studies in Roman Property*, Cambridge 1976, s. 39; odnośnie inskrypcji zob. P. Fraccaro, *C. Herennius Capito di Teate Procurator di Livia, di Tiberio e di Gaio*, „*Athenaeum*” 18 (1940), s. 136–144; o Kapitonie zob. H.G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes*, I, Paris 1960–1961, s. 23–26, nr 9.

Salome, Herod the Great's Sister - Her Life and Activity

Abstract

Undoubtedly, Salome, Herod the Great's sister was one of the most prominent women figures in the Herodian dynasty. Her personality had a strong influence over the events during the historic period from 37 to 4 B.C. With few exceptional cases, she always loyally supported her brother helping him out many times in difficult situations. She was very successful at discovering plots against Herod the Great. Unfortunately, she was also a skillful intriguer who removed inconvenient people ruthlessly out of her way. The analysis of her deeds leads to the conclusion that her main goal, apart from securing her brother's wellbeing, was a fight with the Hasmonean dynasty, and its most conspicuous manifestation was the conflict with Mariamme I, Herod's wife. The fact was that Salome had a strong personality and she was capable of confronting Herod the Great's will, which was the case with the planned marriage with Syllaeus. Salome is even more fascinating for the historian because she evades any established criteria of evaluation and she may not be viewed exclusively in a negative or positive perspective.